

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«КОРЕКЦІЯ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ІГРОВИМИ
ПРИЙОМАМИ У ДІТЕЙ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи KorLb1-M17z
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньою програмою «Логопедія.
Спеціальна психологія.»
Чміль Марія Володимирівна

Керівник:
Ткач О.М., кандидат педагогічних наук

Рецензент:
Вержиковська О.М., кандидат
психологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський - 2018 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	6
1.1. Закономірності розвитку фонематичних процесів у дітей з типовим мовленнєвим розвитком	6
1.2. Особливості розвитку фонематичних процесів у дітей з тяжкими порушеннями мовлення	9
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІТЕЙ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	17
2.1. Методика дослідження рівня розвитку фонематичного слуху в дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.....	17
2.2. Аналіз результатів констатувального експерименту	23
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЯ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ІГРОВИМИ ПРИЙОМАМИ.....	34
3.1. Програма корекції фонематичних процесів у дітей з тяжкими порушеннями мовлення дошкільного віку	34
3.2. Ігри для формування фонематичного слуху у дітей з тяжкими порушеннями мовлення дошкільного віку	38
3.3. Аналіз результатів формуючого експерименту.....	88
ВИСНОВКИ	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98
Додатки(СD-диск)	
Додаток 1. Методика дослідження рівня розвитку фонематичного слуху в дітей дошкільного віку	
Додаток 2. Ігри-презентації	

ВСТУП

Дослідження в галузі дефектології (Р.М. Боскис, Е.М. Гопиченко, Б.М. Гріншпун, Е.А. Данілавічюте, Г.А. Каше, В.К. Орфинская, Л.Г. Парамонова, М.А. Савченко, Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко та інших) показують, що порушення фонематичного слуху може спостерігатися у дітей з порушеннями мовлення різного генезу та різного рівня складності. Зокрема, у дітей з тяжкими порушеннями мовлення вони найчастіше обумовлені не лише порушенням вимови фонем, але й труднощами розвитку фонематичного контролю та фонематичного аналізу і синтезу. Багато науковців працюють над виявленням основних закономірностей розвитку фонематичних процесів у дітей і на цій підставі формують діагностичний інструментарій, який дозволив би визначити наявність порушень психічних процесів у дітей з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Н. Гаврилова, А. Коломєєць, В. Тищенко наполягають, на тому, що чіткість і точність сприймання фонем та уявлення про неї в ізольованому звучанні та у слові досягається завдяки формуванню цього образу у сукупності його акустичних, артикуляційно-кінестетичних та артикуляційно-кінетичних характеристик. Оскільки фонема – це цілісна гармонійна одиниця мовлення, то і порушення фонематичних процесів потрібно розглядати цілісно з урахуванням усієї системи зв'язків необхідних для її достатньо глибокого усвідомлення дітьми. Аналіз науково теоретичних джерел (Є.Н. Вінарської, Е.А. Данілавічюте, М.А. Савченко, Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко та інших) виявив, що у дітей фонематичні процеси формуються послідовно від простішого до складнішого: фонематичне сприймання, фонематичне уявлення, фонематичний аналіз та синтез. У розвитку кожного фонематичного процесу можна виділити три етапи: початковий, основний і заключний. Тривалість розвитку кожного з них різна і залежить від його складності. Для розвитку кожного наступного фонематичного процесу потрібна не стільки повна сформованість попереднього, скільки достатня, а тому окремі етапи розвитку різних за складністю фонематичних процесів можуть накладатися один на інший. Н. Гаврилова, Д. Голуб та інші вважають, що у дітей процес розвитку

фонематичних процесів стимулює функція фонематичної уваги, яка сама ієрархічно і багатоаспектно розвивається паралельно з ними і поступово починає забезпечувати не лише активність засвоєння інформації про фонемі, але й функцію контролю за їхньою вимовою. А саме, в межах окремих аналізаторних систем: кінестетичної, слухової, зорової напрацьовуються двосторонні зв'язки, у зв'язку з чим, з одного боку, розвивається увага до окремих відчуттів при сприйманні себе, а з іншого боку, увага до окремих зовнішніх проявів (акустичного, артикуляційно-кінестетичного та оптично-артикуляційного) в оточуючих людях. Подальший процес формування фонематичних процесів вивчали О. Тригоз, В. Улятицька, М. Шеремет, вони зауважили, що у дітей з ТПМ є труднощі формування увага до окремих фонем, як узагальнених акустичних та артикуляційних формальних та смислорозрізнявальних образів. Їх дослідження також свідчать про те, що діти з ТПМ дуже рідко досягають високих показником розвитку уваги, що є основою для формування здатності контролювати вимову фонем ізольовано і у словах. А це в свою чергу утруднює вдосконалення у дітей словника і граматичної системи мовлення, ускладнює процес формування навички читання та письма.

Метою дослідження виявити специфічні особливості формування фонематичних процесів ігровими прийомами у дітей з ТПМ дошкільного віку.

Відповідно до мети дослідження визначено наступні **завдання**:

1. Проаналізувати наукові дослідження з питання формування фонематичних процесів у дітей з ТПМ дошкільного віку.

2. Розробити методикувивчення особливостей формування фонематичних процесів у дітей з ТПМ дошкільного віку.

3. Скласти програму корекції фонематичних процесів у дітей з ТПМ дошкільного віку з використанням ігрових прийомів.

4. Розробити методичні рекомендації для вчителів-логопедів, корекційних педагогів, батьків та вчителів щодо стимулювання розвитку фонематичних процесів у дітей з ТПМ дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – логопедична корекція недорозвитку фонематичних процесів у дітей з ТПМ дошкільного віку.

Предмет дослідження – особливості корекції недорозвитку фонематичних процесів у дітей з ТПМ дошкільного віку.

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури, анкетування, бесіда, тестування, кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.

Практичне значення роботи полягає в тому, що в результаті надання корекційної допомоги дітям з тяжкими порушеннями мовлення вдалося розробити окремі методичні рекомендації щодо використання пропонованих завдань та участі вчителів і батьків дітей із ТПМ у корекційній роботі.

Дослідження проводилось на базі дошкільних навчальних закладів м. Києва комбінованого типу (№ 11, 27, 102, 156)

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи - 106 сторінок, з них - 97 сторінки основного тексту.

ВИСНОВКИ

Існуючий розвиток корекційної педагогіки, логопедії, неоднорідність та багатобічність проявів порушень розвитку фонематичних процесів у дітей з тяжкими порушеннями мовлення визначають необхідність комплексного підходу до розробки програм корекції. Важливим також є вивчення системного впливі недорозвитку фонематичних процесів як на мовленнєву систему загалом, так і на окремі її компоненти (морфологічний, семантичний, синтаксичний, регулюючий та ін.). Дослідження таких науковців як Р.М. Боскис, Н.С. Гаврилова, Е.М. Гопиченко, Б.М. Гріншпун, Е.А. Данілавічюте, Г.А. Каше, В.К. Орфинская, Л.Г. Парамонова, М.А. Савченко, Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко та інших дозволили визначити онтогенез розвитку фонематичного слуху, фактори, що негативно впливають на його розвиток у дітей з типовим та порушеним мовленнєвим розвитком, означити взаємозалежності між його розвитком та іншими психічними процесами. Однак, не дивлячись на таку увагу науковців до даної проблеми, все ще залишається потреба у пошук нових, цікавих та доступних дітям дієвих ігрових прийомів, що пришвидшать процес оволодіння дітьми з ТПМ навичками фонематичного сприймання, звуко-складового та словесного аналізу та синтезу, формування фонематичних уявлень та виховання фонематичного контролю як за власним мовленням так і за мовленням оточуючих.

Гіпотеза, про те, що фонематичний слух варто розвивати у тісній взаємодії з іншими компонентами мовленнєвої системи зумовила вибір двоетапної методики вивчення рівня розвитку фонематичних процесів у дітей з ТПМ.

На першому етапі досліджувались показники сформованості фонематичних процесів на рівні фонологічної складової, а саме слухомоторні

координації; фонематичні уявлення, контроль, звуко-буквений та словесний аналіз та синтез. Другий етап дослідження був направлений на вивчення успішності набутих навичок в синтаксичному і семантичному компонентах мовлення.

Для оцінки особливостей виконання завдань була запропонована бальна система. Результати виконання дітьми тестів на дослідження у них фонематичних процесів вносилися у спеціально розроблені карточки, у яких окрім бальних оцінок, зафіксовано основні типи помилок, які можуть допустити діти в процесі роботи над виконанням завдань. Це дозволило отримати інформацію про системні труднощі, які спостерігаються у дітей зі складною дислалією, алалією, ринолалією та дизартрією і здійснити їхній якісний аналіз.

В експерименті взяли участь 100 дітей з типовим психічним і фізичним розвитком та 300 дітей з ТПМ (111 дітей зі складною дислалією, 30 дітей з ринолалією і 156 дітей з дизартрією та 14 дитини з сенсорною алалією). У 270 дітей був діагностований ЗНМ III рівня, а у 30 дітей – ЗНМ IV рівнів вираженості.

Аналіз результатів виконання діагностичних завдань дозволив констатувати труднощі при повторенні за зразком складніших ритмічних звуків розмежованих паузами та акцентованих ритмів. Було наявне відтворення зайвих ударів, або недостатньої кількості ударів та відсутність акцентованих ритмів у пачках звуків. Було виявлено паралельно з помилками у вигляді сплутування опозиційних фонем, помилки у вигляді сплутування фонем, що різняться твердістю і м'якістю та тих, які різняться способом утворення.

У дітей спостерігаються труднощі контролю за якістю вимови звуків як у власному так і в чужому мовленні. Нами також було виявлено, що у старших дошкільнят звуковий аналіз та синтез слів формується у той самий термін, що і у їхніх однолітків з типовим фізичним та психічним розвитком. Проте у них

можуть спостерігатися труднощі втримування слів в умі в процесі їх аналізу та синтезу і, як наслідок, помилки у вигляді пропусків чи додавання зайвих звуків в кінці слова та перестановок звуків місцями. Отже, помилки, які свідчать про труднощі контролю за процесом аналізу фонем у слові: - зміна послідовності звуків у слові; - пропуски окремих звуків в слові в процесі аналізу (такі пропуски не об'єднані певною закономірністю); - називання зайвих звуків у слові; - декілька разове повторення одного і того самого звука, або комплексу звуків. Помилки, які свідчать про труднощі аналізу слова: - невміння виділити звук зі слова; - замість окремого звука виділення цілого складу; - невміння визначити місце звука в слові. Помилки, які свідчать про труднощі синтезу слова: - пропуски другого приголосного звука при збігах приголосних; - пропуски приголосних звуків в середині та в кінці слова; - пропуски голосного звука який стоїть після приголосного.

Однак ці труднощі не тільки не тільки обмежують можливості дитини до засвоєння фонологічного компоненту мовлення, але й впливають на засвоєння синтаксичних конструкцій. Діти з ТПМ допускають помилки під час визначення місця слова у речення, його контекстуального значення, визначення взаємовідношень слова з словами-сусідами. Часто не розуміли значення окремих речень чи невеликих повідомлень, де були використанні складніші синтаксичні конструкції.

Недорозвиток семантичного компоненту проявлявся у прийнятті неправильного рішення стосовно значення слова через виникнення неправильних звукових асоціацій. Діти з ТПМ не могли самостійно виокремлювати смислові шматки речень, орієнтуватись на задані семантичні відносини, створювати речення за визначеною логічною структурою і т.д.

У процесі обстеження було визначено, що лише 36% дітей старшого дошкільного віку з ТПМ мають достатній рівень розвитку фонематичних процесів, 41,7% - достатньо орієнтуються у системі синтаксичних зв'язків слів у

реченні та розуміють інструкції різної складності, а у 32,4 % дітей рівень розвитку фонематичних процесів дозволяє аналізувати значення слів, розуміти зміст окремих словотвірних комплексів та активно використовувати їх у власному мовленні. Тоді як у дітей з типовим розвитком у 93,7% дітей достатньо розвинутий фонологічний компонент мовлення (звуковимова та фонематичні процеси), 72,4% та 84,9% відповідно синтаксична та семантична складові мовлення.

Результати проведеного дослідження дозволили скласти програму корекції фонематичних процесів, що складається з двох напрямків, які реалізуються паралельно. Спочатку доцільно використовувати завдання, ігри та вправи для формування фонологічної складової на рівні розвитку всіх складових фонематичного слуху (упізнавання немовленнєвих звуків; розрізнення звукокомплексів і звуків за висотою, тембром голосу, розрізнення однакових слів і фраз; розрізнення слів, близьких за звуковим складом; диференціація складів; диференціація фонем; розвиток навичок елементарного звукового аналізу). Та водночас розвивали фонетико-семантичні та фонетико-синтаксичні аналогії на рівні слова, простого та поширеного речення і тематичного висловлювання. Дидактичний матеріал до корекційних занять містив словесні інструкції, друкований словесний та ілюстративний матеріал, а також ігри-презентації.

Корекційна програма реалізовувалась на протязі навчального року у 5 логопедичних групах м. Києва та 3 групах загального розвитку (ДНЗ №156). Вона використовувалась на логопедичних заняттях та пропонувалась для використання вихователями та батьками дітей з ТПМ та типовим розвитком. Її ефективність підтверджується результатами формувального експерименту. У групах дітей з типовим розвитком достатнього рівня сформованості фонематичних процесів вдалося досягнути ще 9% дітей. При тому, що для даної категорії дітей спеціальні логопедичні заняття не проводяться, а пропонувані

нами ігри і вправи використовувались вихователями на заняттях та у другу частину дня.

Для дітей із ТПМ була розроблена система підгрупових та фронтальних занять, ігри та завдання для всебічного формування фонематичних процесів пропонувалися вихователям та батькам. У дітей з ТПМ показники достатнього рівня сформованості фонологічної складової зросли від 36% до 64%. А успіхи в формуванні узгодженості між фонологічним і семантичним компонентами і фонологічним і синтаксичним з 32% до 64,8% та 41,7% до 79,4% відповідно .

Наша робота не охоплює всіх аспектів досліджуваної проблеми, а означені нами напрямки роботи потребують подальшого вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипова Е.Ф. Логопедический массаж при дизартрии / Е.Ф. Архипова. – М.: АСТ, 2008. – 118 с.
2. Архипова Е. Ф. Стертая дизартрия у детей: учебное пособие / Е. Ф. Архипова. – М.: АСТ Астрель, 2006. – 319 с.
3. Архипова Е.Ф. Коррекционно-логопедическая работа по преодолению стертой дизартрии у детей / Е.Ф. Архипова. – М.: АСТ; Астрель, 2010. – 254 с.
4. Бадалян Л.О. Детские церебральные параличи / Л.О. Бадалян. – М.: Медицина, 1984. – 576 с.
5. Белова-Давид Р. А. Клинические особенности детей дошкольного возраста с недоразвитием речи / Р. А. Белова-Давид. // Нарушение речи у дошкольников / под ред. Р. А. Беловой-Давид. – М., 1972. – С. 82–129.
6. Белякова Л. И. Заикание / Л. И. Белякова, Е. А. Дьякова. – М.: Просвещение, 1998. – 185 с.
7. Белая А. Й. Подолання нерізко вираженого загального недорозвитку мовлення у молодших школярів (рекомендації для вчителів-логопедів) / А. Й. Белая. – Хмельницький: ТУП, 2001. – 100 с.
8. Белякова Л.И., Волоскова Н.Н. Логопедия. Дизартрия / И.Л. Белякова, Н.Н.Волоскова. – М. : Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2009.– 287 с.
9. Блінова Г. Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини: Навчально-методичний посібник / Г.Й. Блінова: В 2 ч. – К.: Благовіст, 2001.– 215 с.

10. Бондар В. І. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтессорі : навч. посіб. / В.І. Бондар, А.М. Єльченко. – Полтава: РВВ ПДАА, 2009. – 252 с.
11. Блыскина И.В., Ковшиков В.А.. Массаж в коррекции артикуляторных расстройств / И.В Блыскина, В.А. Ковшиков. – СПб: «Сатис», 1995 –56 с.
12. Волосовец Т. В. Основы логопедии с практикумом / Т.В. Волосовец. – М.: Академия, 2002. – 200 с.
13. Гаврилова Н. С. Психологічна характеристика дітей з загальним недорозвитком мовлення з порушенням пізнавальної сфери кінетичного типу / Н.С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. X. – С. 181-185.
14. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
15. Гаврилова Н.С. Логопедичний масаж, як засіб корекції порушень артикуляційної моторики у дітей / Н.С. Гаврилова // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічної науки): зб. наук. пр. / за ред. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. – Вип. V. – С. 42-54.
16. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: Монографія/ Н.С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-сервіс», 2011. – 200с.
17. Гаврилова Н. С. Вплив недорозвитку кінестетичного праксису на формування у дітей вимови фонем / Н. С. Гаврилова // Вісник Кам'янець–Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О.В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. II – С. 23-36.
18. Гаврилова Н. С. Нейропсихологічна структура та механізми порушення фонематичних процесів у дітей з дислалією, ринолалією та дизартрією / Наталія

Степанівна Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип. 15. – С. 120–127.

19. Гаврилова Н. С. Характеристика понять „дислалія“, „ринолалія“, „дизартрія“ / Н.С. Гаврилова // Гуманітарні студії: Україна-Польща : зб. наук. праць / [редкол.: О. Завальнюк (голова), С. Уліяш (голова), П. Атаманчук, А. Бобко, З. Будзинські та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 330–339.

20. Гаврилова Н. С. Нарушения развития кинетического и кинестетического праксиса у детей с дислалией, ринолалией и дизартрией / Н.С. Гаврилова // Современная образовательная среда: приоритетные направления развития : материалы междунар. науч. конф. (Минск, 22-23 окт. 2009 г.) : в 4 ч. – Мн., 2010. – Ч. 3. – С. 293–300.

21. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н.С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Сер.: соціально педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський, 2012. – Вип. XX, ч. 1 – С. 293–315.

22. Гаврилова Н. С. Методика формування моторної готовності до оволодіння правильною вимовою фонем у дітей з дислалією, ринолалією та дизартрією / Н. Ст. Гаврилова // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський, 2012. – Вип. 15.– С. 110-124.

23. Гаврилова Н.С. Типи порушень артикуляційної моторики та особливості їх корекції / Н.С. Гаврилова // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічної науки): зб. наук. пр. / за ред. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. – Вип. VIII. – С. 54-63.

24. Галущенко В.І. Аспекти активізації корекційної роботи з розвитку психомовленнєвої та моторної сфери у дітей з дизартричними розладами / В.І.

Галущенко // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічної науки): зб. наук. пр. / за ред. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. – Вип. V. – С. 54-63.

25. Галущенко В.І. Особливості формування просодичного компонента мовлення у дітей зі стертою дизартрією: дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.03. – О., 2012. – 247 с.

26. Данилавічюте Е. А. Порушення письма в учнів II-IV класів з дитячим церебральним паралічем та шляхи їх корекції : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Е.А. Данилавічюте: Ін-т дефектології АПН України. – К., 1997. – 239 с.

27. Дедюхина Г. В. Логопедический массаж и лечебная физкультура с детьми 3-5 лет, страдающими детским церебральным параличом / Г. В. Дедюхина, Т. А. Яньшина, Л. Д. Могучая : [учеб.-практ. пособие для логопедов и мед. работников]. – М. : „ГНОМ и Д”, 2000. – 32 с.

28. Дьякова Е.А. Логопедический массаж / Е.А. Дьякова: Учеб.пособие для студ. высш. учеб. Заведений.- 2-е изд., М: Издателский центр «Академия», 2005.- 96с.

29. Ермилова Е.Я. Логопедический массаж при коррекции стертой дизартрии у дошкольников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://moluch.ru/conf/ped/archive/105/5855/>

30. Ефименкова Л. Н. Формирование речи у дошкольников / Л. Н. Ефименкова. – М., 2005. – 158 с.

31. Жуліна О.В. Використання логопедичних зондів у корекційній практиці /О.В.Жуліна. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г. 2008. – 32с.

32. Зеeman М. Расстройства речи в детском возрасте / М. Зеeman. – М.: Наука, 2004. – 299с.

33. Ільченко А. М. Нові технології навчання у спеціальній освіті / А.М. Ільченко // Збірник наукових праць Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Сер.:

соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. VIII. – С. 184–188.

34. Киселёва В. А. Комплексное исследование детей со стертой дизартрией / В. А. Киселева // Логопедия: методические традиции и новаторство / под ред. С. Н. Шаховской, Т. В. Волосовец. – М.; Воронеж, 2003. – С. 39-50.

35. Кисличенко В.А. Логопедичний супровід сім'ї дитини з дизартричними розладами / В.А. Кисличенко // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічної науки): зб. наук. пр. / за ред. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. – Вип. VIII. – С. 84-93.

36. Кирьянова Р. А. Комплексная диагностика и ее использование в коррекционной работе с детьми 5-6 лет, имеющими тяжелые нарушения речи / Р.А. Кирьянова. – СПб, 2002. – 368 с.

37. Козьявкин В.И., Сак Н.Н., Качмар О.А., Бабадаглы М.А. Основы реабилитации двигательных нарушений по методу- Козьявкина.- Львів: НВФ “Українські технології”, 2007.- 192с.

38. Конопляста С. Ю. Логопсихологія: навч. посіб. / С.Ю. Конопляста, Т.В. Сак; за ред. М. К. Шеремет. – К.: Знання, 2010. – 293 с.

39. Конопляста С. Ю. Розвиток дітей із вродженими незрощеннями губи та піднебіння. Теорія та практика : монографія / С.Ю. Конопляста; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова, Ін-т корекц. педагогіки і психології. – К., 2008. – 212 с.

40. Конопляста С. Ю. Проблеми корекції мовленнєвого розвитку дітей із вродженим незрощенням губи і піднебіння в системі комплексної реабілітації / С.Ю. Конопляста // Дефектологія. – 2006. – № 2. – С. 35-38.

41. Краузе Е.Н. Логопедический массаж и артикуляционная гимнастика: Практическое пособие / Е.Н. Краузе. – СПб.: КОРОНА, 2004. – 80 с

42. Козьявкин В.И., Сак Н.Н., Качмар О.А., Бабадаглы М.А. Основы реабилитации двигательных нарушений по методу Козьявкина.- Львів: НВФ “Українські технології”, 2007.- 192с.

43. Козьявкин В.И., Качмар О.А., Бабадаглы М.А. Система интенсивной нейрофизиологической реабилитации (по методу Козьявкина.- Львів: НВФ “Українські технології”, 2006.- 192с.
44. Логопедія: підручник /за ред. М.К. Шеремет. – Вид.3-тє. перер. та доповн. – К. : Видавничий дім «Слово».2015. –776с.
45. Лопатина Л. В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников (Коррекция стертой дизартрии): учеб. пособие / Л. В. Лопатина, Н. В. Серебрякова. – СПб: «Союз» РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. – 191 с.
46. Лопатина Л.В. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста с минимальными дизартрическими расстройствами: Учебное пособие / Под ред. Е.А. Логиновой. – СПб.: Союз, 2005. – 192 с.
47. Малярчук А. Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал / А.Я. Малярчук. – К.: Літера ЛТД, 2003. – 104 с.
48. Малярчук А. Я. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів / А.Я. Малярчук. – К. : Літера ЛТД, 2008. – 336 с.
49. Мастюкова Е.М. Ребенок с отклонениями в развитии: ранняя диагностика и коррекция / Е. М. Мастюкова. – М.: Просвещение, 1992. – 95 с.
50. Мачерет Е. Л. Руководство по рефлексотерапии / Е. Л. Мачерет, И. З. Самосюк – К. : Вища школа, 1982. – 302 с.
51. Мілевська О.П. Логопедична гімнастика: систематизація поняття/ О.П. Мілевська // Наукова дискусія: питання педагогіки та психології: Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції. – Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. – С. 47-52.
52. Мілевська О.П. Сутність поняття „логопедичної гімнастики”: сучасний погляд / О.П. Мілевська // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічної науки): зб. наук. пр. / за ред. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова – Кам’янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. – Вип. X. – С. 179-187.

53. Миронова С. А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях / С.А. Миронова. – М., 2003. – 168 с.

54. Мороз Л. В. Застосування засобів рефлексотерапії у корекційно-логопедичній роботі при стертій дизартрії / Л.В. Мороз // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічної науки): зб. наук. пр. / за ред. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. – Вип. X. – С. 188-197.

55. Микляева Ю.В. Логопедический массаж и гимнастика. Работа над звукопроизношением / Ю.В. Микляева. – М.:Айрис –пресс, 2010.- 112с.

56. Момот Т.Л. Веселий ротик: Бібліотека логопеда-практика. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 25 с.

57. Новикова Е.В. Зондовый массаж:коррекция звукопроизношения. Наглядно-практическое пособие. Изд.2-е.-М.: «Издательство ГНОМ и Д», 2006.– 496 с.

58. Пак Чже Ву. Основы Су-Джок терапии / Пак Чже Ву – М. : Су-Джок Академия, 2000. – 101 с.

59. Пахомова Н. Г. Формування комунікативної компетенції у дітей старшого дошкільного віку з дизартрією / Н. Г. Пахомова // Науковий часопис Нац. пед. університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19, Корекційна педагогіка та психологія. – К.: Вид-во НПУ, 2008. – Вип. 9: До 175-річчя НПУ імені М.П. Драгоманова. – С. 90-93.

60. Польшина М.А. Коррекция стертой дизартрии у старших дошкольников средствами логопедического массажа / М.А. Польшина. – М.:БЕТА-ФРЕЙМ, 2009. – 125с.

61. Приходько О.Г. Логопедический массаж при коррекции дизартрических нарушений речи у детей раннего и дошкольного возраста /О. Приходько // . СПб.: КАРО, 2008. – 200 с.

62. Ревуцька О. В. Інноваційні технології в навчанні осіб з особливими потребами / О.В. Ревуцька // Управління в освіті: Зб. матеріалів V Міжнар. наук.-

практ. конференції, 14-16 квітня 2011 р., Львів / відп. ред. Л. Д. Кизименко. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 376 с.

63. Рібцун Ю. В. Формування усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Ю.В. Рібцун; Ін-т спец. педагогіки НАПН України. – К., 2010. – 21 с.

64. Рібцун Ю. В. Вивчення моторної функції молодших дошкільників із ЗНМ / Ю.В. Рібцун // Дефектологія. – 2006. – № 1. – С. 44-48.

65. Рібцун Ю. В. Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу / Ю. В. Рібцун. – Х. : Вид. група „Основа”, 2013. – 239

66. Рібцун Ю. В. Рібцун Ю. В. Види логопедичного масажу в роботі з дітьми із порушеннями мовленнєвого розвитку / Ю. В. Рібцун // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільськ. нац. ун-ту ім. Г. Огієнка; гол. ред. П. С. Каньоса. – Вип. 14. – Кам'янець-Подільський : КПНУ – 2013. – С. 368–372.

67. Рібцун Ю.В. Інноваційний підхід до організації та проведення артикуляційної гімнастики в логопедичній групі / Ю.В. Рібцун // Дошкільна освіта. – 2011. – № 3 (33). – С. 31-43

68. Селезнева Т.А., Шачкова О.С. Использование нетрадиционных методов приёмов массажа в логопедической практике / Т.А. Селезнева, О.С. Шачкова. – М: «КАРО». – 2017. – 98 с.

69. Синьов В., Шевцов А. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні / В.М. Синьов, А.Г. Шевцов // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 6–11.

70. Соботович Е. Ф. Нарушение речевого развития у детей и пути их коррекции / Е. Ф. Соботович. – К.: ЮДО, 1995. – 204 с.

71. Табеев Д. М. Руководство по иглорефлексотерапии / Д. М. Табеев – М.: Медицина, 1980. – 560 с.

72. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів /В.В. Тарасун. – К.: Видавництво Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 348 с.

73. Тарасун В. В. Попередження недорозвитку навчальних здібностей у дітей (фрагмент) / В.В. Тарасун // Практич. психологія та соц. робота. – 1997. – № 1. – С. 11–14.

74. Тарасун В .В. Психолого-педагогічні основи превентивного навчання дітей з порушенням мовленнєвого розвитку: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03 / В.В. Тарасун ; Ін-т дефектології АПН України. – К., 1999. – 57 с.

75. Тарасун В. В. Концепція державного стандарту освіти учнів з порушеннями мовленнєвого розвитку / В. В. Тарасун // Дефектологія. – 2000. – № 2. – 128 с. – С. 2 - 10.

76. Тарасун В.В. Базові інваріантні дії та операції як компонент навчальної діяльності дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку / В.В.Тарасун // Дефектологія. – 2001. – № 1. – С. 2-4.

77. Тарасун В.В. Морфофункціональна готовність дітей з особливостями у розвитку до шкільного навчання : діагностика і формування (нейропсихологічний супровід) : монографія / В. В. Тарасун. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2008. – 299 с.

78. Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. пр. / Ін-т спец. педагогіки. – К.: Актуальна освіта, 2004. – Вип. 1. – 118 с.

79. Ткач О.М. Корекція стертої форми дизартрії в умовах дошкільного навчального закладу / О.М. Ткач. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Цвігайло М. М., 2012. – 118с.

80. Ткач О.М. Використання масажу для подолання дизартричних порушень / О.М. Ткач // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічної науки): зб.

наук. пр. / за ред. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. – Вип. X. – С. 351-360.

81. Український дефектологічний словник / за ред. Віталія Івановича Бондаря. – К.: КНТ, 2000. – 902 с.

82. Шафеева А.А. Логопедический массаж: метод. пособие / А.А. Шафеева. – М.:БЕТА-ФРЕЙМ, 2009. – 55с.

83. Чиркина Г. В. Дети с нарушением артикуляционного аппарата / Г. В. Чиркина. – М. : Педагогика, 1969. – 114с.